

Йорданка Маринова

(В. Търново)

КЪМ НАЧИНИТЕ ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ЕКСПРЕСИВНОСТ В БЪЛГАРСКАТА КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНА РЕЧ

По признание на много лингвисти експресивността, смятана често за една от най-характерните черти на книжовно-разговорната реч, има свой специфичен характер и свои начини на изразяване в тази езикова формация. Особената експресивност, емоционалност на разговорната реч произтича от самата ѝ природа на по-свободна, непринудена реч. За разлика от кодифицирания език с неговите по-строги и по-точни оценки, изразени най-често чрез добре организирани терминологични системи, тук говорещият може да изразява свободно своето отношение към света, събитията, лицата. И докато оценките в кодифицирания литературен език са резултат предимно на логическо мислене, оценките в разговорната реч са ирационални, свързани повече със сферата на човешките чувства. "Говорейки за вещите (предметите), отнасящи се към всекидневния живот и стоящи извън сферата на чистото мислене, даже самият логически мислещ човек е принуден да се ползва от "афективната реч", той чувства, че афективната реч е най-добрият начин да внуши мисълта си на събеседника" – пише още Ш. Бали.¹

Казаното до тук не противоречи на общата постановка, че оценъчното значение образува заедно с предметно-логическото единен семантичен комплекс. Думите в разговорната реч придобиват голяма емоционална изразителност, но тя се проявява само в рамките на определено семантично единство.

Целта на нашия доклад е да посочим някои от езиковите начини за изразяване на експресивност в българската книжовно-разговорна реч. Значително място на този проблем отделя К. Ничева

в две свои изследвания.² Основателно на базата на богат илюстративен материал авторката подчертава, че експресивност в разговорната реч се създава чрез езикови и речникови единици от различни равнища – семантично, лексикално, морфологично, синтактично. Ние ще спрем вниманието си само на някои начини, неописани досега в езиковедската ни литература.

Разглеждайки синонимията между разговорни и неутрални думи, руската авторка А. В. Василева изтъква като най-важна отличителна черта на разговорните думи преди всичко отделянето в назования предмет на частен, конкретен признак.³ Но тази конкретизация няма логически характер, т.е. тя въздейства не толкова на интелекта, колкото на чувствата. Наблюдава се в много синонимни двойки от неутрална и разговорна дума: *бавя се – туткам се, вървя – влача се* и др.

Тук искаме да се спрем по-подробно на едно от най-използваните средства, чрез които се постига “чувствена конкретност” в книжовно-разговорната реч – възникване на нови преносни значения с метафоричен и метонимичен характер.

Метафорите в разговорната реч отразяват емоционалните реакции на човека. На метафоризация се подлагат много думи, означаващи известни понятия за предмети, действия, състояния и др. Нашите наблюдения са ограничени в рамките на глаголната лексика. И така, по какви пътища възникват преносните оценъчни значения на глаголите в книжовно-разговорната реч?

1. Чрез пренасяне на конкретни физически действия в сферата на духовната и интелектуалната дейност. Напр.: *панирам се* ‘плаша се, страхувам се’, *гипсирам се* ‘вдървявам се, ставам неподвижен поради уплаха’, *насоля някого* ‘обиждам го с груби думи’, *загрявам – загрея* ‘разбирам, разбира’, *мотая* ‘бавя някого’, *мотая се* ‘бавя се’, *вкисвам се – вкисна се* ‘развалям си настроението, ставам сърдит, навъсен’, *мазня се* ‘държа се престорено любезно, раболепно, подмазвам се’, *мачкам* ‘угнетявам, потискам, тормозя някого’, *мятам – метна* ‘излъгвам, измамвам’, *нарязвам – нарежа* ‘скарвам се остро’, *подхлъзвам се – подхлъзна се* ‘увличам се по нещо и се измамвам’, *втасвам* ‘за човек – ставам годин, подготвен, подходящ за нещо’, *начесвам – начеша* ‘наругавам някого’, *цедя* ‘подлагам на строг подбор’, *смилам – смеля* ‘разбирам, възприемам’, *разкисвам се – разкисна се* ‘ставам бездеен, ленив’ и др. Записите

на нашата фонотека ни предлагат много честа употреба на тези глаголи //В инфекциозна болница е// Да/ тя се беше **напирала** яко/ /Баща ѝ катастрофирал//; //Тази година трябва да ни сложат в Несебър с тебе// Какво/ стига са ни **мотали**//; //Аз не загрях най-напред//; //Цяла година сме **танцували**// (глаголът е употребен, за да се изрази, че неуместното разпределение на часовете е наложило преподавателите да сменят много често дисциплините, по които водят занятия); //Ама цял ден правих **кекс** /глупости//⁸; Помагах на леля/ **скапах** се от работа// И уж ще пиша тема// Един ред не написах//; 1. **Стига де! Стига!** Няма да направя нищо да знаеш! Няма да го направя! 2. **Ще го направиш!** ами какво се **пениш**//; 1. **Не ца нито ти да ме гледаш, нито той!** има **страчески дом**/ ще **вървя там**// 2. **Ще цъфнеш там**//.

2. Типични за разговорната реч са преносните значения на много думи, които се основават на асоциации, обърнати към животинския свят. Тук можем да отнесем преди всичко т. нар. от някои руски автори “зверинни метафори”. Много съществителни със значение ‘животно, риба, птица, насекомо’ често се употребяват в разговорната реч с преносно значение като оценъчна характеристика на някакво лице или за израз на определено субективно отношение (предимно в интимен семеен кръг). В нашата фонотека метафорично преосмисляне се среща при следните съществителни имена: **звяр, лисица, вълк, мечка, лъв, тигър, жаба, мравка, мишка, фазан, пуяк, маймуна, бик, крава, овца, овен, котка, куче, змия, риба, заяк** и др. Напр. 4. **Нещо произвеждат ли ги сега?** 2. **Ами стават...** 5. **Фазани**// 4. **Какво значи фазани?** 1. **Старши школници**//; 2. **Два пръста с тях и без тях... В казармата две години ще ме действат разни пуяци...**// 1. **Те само за тебе пуяци!** 2. **Не са само за мене!** ама **такава като мене не могат ги траят**//. Експресивността на този вид метафора се засилва и чрез други средства – най-често суфикси с умалително и увеличително значение. А употребата им във функцията на предикат (по-точно именна част на съставно сказуемо) и на обръщения подсилва експресивната им изразителност поради факта, че в тази позиция те и акцентно се отделят.

Интересно е, че много от преносните значения на тези думи, регистрирани в книжовно-разговорната реч, са намерили място и в тълковните речници като отделни лексико-семантични варианти

(вж. *агне, акула, вълк* и др. и тълкуването им в Речник на българския език). Едва ли може да се очаква, че всяка регистрирана в разговорната реч словоупотреба ще излезе извън рамките на индивидуалното и ще стане типично езиково явление, което обаче не пречи на свободното включване на нови думи в този лексико-семантичен ред. Този тип многозначност явно се осъзнава от говорещите, разпространява се върху нови думи и в крайна сметка обогатява речника.

Метафоричното пренасяне *животно – човек* действа в разговорната реч свободно и неограничено. Образуваните по този модел думи са със широк емоционален диапазон. Доказателство за тази активност на модела са не само субективните метафори-оценки, които посочихме. Типични за разговорната реч са и преносните значения на много глаголи, които също се основават на асоциации, обърнати към животинския свят. Те са силно експресивни, защото характеризират лица главно по техни отрицателни качества, оприличени с качества на съответните животни. Случаите са доста разнообразни, но могат да се сведат до три основни:

2.1. Група разговорни глаголи са образувани от съответни имена на животни и имат най-общо значение 'държа се, живея по подобие на означеното с мотивиращото съществително *животно*': *ежа се, кокошия се, овълча се, втелявам се* и др.

2.2. Метафоричното значение може да се основава на пренасяне на действия, присъщи на животни, върху човешки прояви и действия: *блея, лая, граквам – грача, преживям, съскам, скимтя, чуруликам, крякам, пискам, пръхам, ръмжа* и др. Напр. 1. *Какво ти пречи?* 2. *Пречи ми само преживяш* ('ядеш'). Не случайно голяма част от тези глаголи се използват за въвеждане на пряката реч и изпълняват определени стилистични функции.

2.3. Преносни значения на глаголи в разговорната реч възникват и чрез пренасяне на действия, чийто обект е *животно*, върху действия, чийто обект е *човекът*: *яздя 'използвам грубо някого за свои цели', подковавам 'настройвам някого с думи', коткам 'лаская, хваля някого, за да го предразположа към себе си', впрягам 'ангажирам, натоварвам някого с тежка работа'* и пр.

3. За глаголите в книжно-разговорната реч са характерни и други видове асоциативни връзки. За разлика от книжовния език, където, по твърденията на изследвачите, глаголната метонимия е слабо застъпена,⁴ много преносни значения на глаголите в

разговорната реч имат метонимичен характер – основават се на ясно изразена постоянна връзка между съпоставяните действия. Напр. глаголът *димя* в разговорната реч има значение 'пуша', *разписвам се* – *разпиша се* 'склучвам брак', *чукам* и *чаткам* 'пища на машина', *срѣбвам* 'пия', *загладя се* 'напълнея', *озѣби се* 'умря', *залижа се* 'вчеша се', *гърмя* 'застрелвам, убивам някого', *сополивя се* 'плача, цивря', *натраквам* – *натракам* 'написвам бързо на машина', *клеквам* – *клекна* 'отпадам от преумора, от старост', *изишраквам* – *изишракам* 'за фотографска лента – употребявам, използвам докрай', *заравям* – *заровя* 'погребвам' и др.

В заключение само ще отбележим, че метафората като семантична универсалия се проявява по различен начин и с различна сила не само в отделните езици, но и в отделните форми на тяхното съществуване. В книжно-разговорната реч тя е особено активна и заслужава специално внимание.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Балли, Ш. Французская стилистика. М., 1961, с. 329.

² Ничева, К. Стилистично разслоение на лексиката на съвременния български книжовен език. – Известия на Института за български език, кн. IV, С., 1959, с. 122–126; Ничева, К. Наблюдения върху разговорната реч на българския език. – Бълг. език, 1985, кн. 3, с. 201–210.

³ Василева, А. Н. Курс лекции по стилистике русского языка. Общие понятия стилистики. Разговорно-обиходный стиль речи. М., 1976, с. 134.

⁴ Павлова, Ем. Метонимията като стилно езиково средство. С., 1982, с. 87.